

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ДІАЛЕКТИЧНОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ КОНКУРЕНЦІЇ ТА МОНОПОЛІЇ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL UNDERSTANDING OF THE DIALECTICAL RELATIONSHIP BETWEEN COMPETITION AND MONOPOLY

Омельченко Л.В., здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

У статті здійснено комплексний аналіз адміністративно-правового розуміння діалектичного взаємозв'язку конкуренції та монополії у сфері забезпечення прав і свобод громадян та його генезису. Зазначено, що внутрішнє протиріччя капіталістичного способу виробництва проявилось в конфлікті таких принципів, як свобода конкуренції і свобода підприємницької діяльності (свобода договору). Однак монополія, що розвинулася з конкуренції, не може повністю усунути останню, між ними існує діалектичний взаємозв'язок. Доведено, що переплетення конкуренції і монополії, охоплюючи все світове господарство, викликало крайнє загострення всіх його протиріч, які ставали небезпечними для існування самого капіталістичного суспільства. В першу чергу це відносилось до витрат надмірної монополізації господарського життя, одночасно з цим посилювалося державне втручання в економіку. Проаналізовано виникнення, генезис та визначено дефініції «монополії» та «конкуренції». Досліджено досвід США із адміністративного забезпечення захисту конкуренції.

Зазначено, що прийняття антимонопольного адміністративного законодавства в США ознаменувало остаточний спад ери вільної конкуренції і початок епохи прямого втручання держави в економіку, воно стало наслідком витіснення вільної конкуренції на ринку і утворення монополій, які ставлять на місце вільної конкуренції цілком монополістичну конкуренцію з її специфічними засобами боротьби. Зазначено, що процес заміни вільної конкуренції монополіями супроводжувався створенням спеціальних методів адміністративно-правового регулювання діяльності підприємств у промисловості, фінансовій та торговельній сферах. Аргументовано, що термін «монополізм» має двоякий сенс. У першому випадку, що характеризується пануванням на ринку товарів (послуг) одного виробника (продавця), поняття «монополізм» зливається з поняттям «монополія». У другому випадку мова йде про дії на ринку виробника (продавця) товарів (послуг), спрямованих на усунення конкуренції, встановлення домінуючого становища на цьому ринку. Дану ситуацію можна порівняти з поняттям «монополістична діяльність». Обґрунтовано, що терміни «монополія», «монополізм» і «монополістична діяльність» взаємопов'язані і часто використовуються як синоніми. Проаналізовано понятійний апарат, який використовується в області конкуренції і монополії, під кутом зору економічної науки, оскільки її висновки необхідні для правильного тлумачення положень антимонопольного законодавства з адміністративно-правових позицій. Зазначено, що монополістична конкуренція в її сучасних формах і масштабах володіє величезною життєвою силою, але вона явно не є самоналагоджувальним механізмом і потребує публічного адміністрування, яке практикується в зарубіжних країнах в надзвичайно розвинених, різноманітних, гнучких формах, диференційованих по регіонах, галузях, видах діяльності.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративне законодавство, адміністративно-правове забезпечення, публічне адміністрування, реалізація прав, правовий механізм, ринкова економіка, демонаполізація, державне втручання.

The article provides a comprehensive analysis of the administrative and legal understanding of the dialectical relationship between competition and monopoly in the field of ensuring the rights and freedoms of citizens and its genesis. It is noted that the internal contradiction of the capitalist mode of production manifested itself in the conflict of such principles as freedom of competition and freedom of entrepreneurial activity (freedom of contract). However, the monopoly developed from competition cannot eliminate the latter; there is a dialectical relationship between them. It is proved that the interweaving of competition and monopoly, covering the entire world economy, caused an extreme aggravation of all its contradictions, which became dangerous for the existence of capitalist society itself. First of all, this referred to the costs of excessive monopolization of economic life, while at the same time state intervention in the economy increased. The origin, Genesis and definitions of "Monopoly" and "competition" are analyzed. The article examines the US experience in administrative support of competition protection.

It is indicated that the adoption of antitrust administrative legislation in the United States marked the final decline of the era of free competition and the beginning of the era of direct state intervention in the economy, it was a consequence of the displacement of free competition in the market and the formation of monopolies that put in place of free price competition monopolistic competition with its specific means of struggle. It is noted that the process of replacing free competition with monopolies was accompanied by the creation of special methods of administrative and legal regulation of entrepreneurs' activities in industry, finance and trade. It is argued that the term "monopolism" has a twofold meaning. In the first case, characterized by the dominance of a single manufacturer (seller) in the market of goods (services), the concept of "monopolism" merges with the concept of "monopoly". In the second case, we are talking about actions in the market of the manufacturer (seller) of goods (services) aimed at eliminating competition, establishing a dominant position in this market. This situation can be compared to the concept of "monopolistic activity". It is proved that the terms "monopoly", "monopolism" and "monopolistic activity" are interrelated and are often used as synonyms. The article analyzes the conceptual framework used in the field of competition and monopoly from the point of view of economic science, since its conclusions are necessary for the correct interpretation of the provisions of the antimonopoly legislation from an administrative and legal point of view. It is noted that monopolistic competition in its modern forms and scales has a huge vitality, but it is clearly not a self-adjusting mechanism and needs public administration, which is practiced in foreign countries in extremely developed, diverse, flexible forms, differentiated by regions, industries, types of activities.

Key words: administrative law, administrative legislation, administrative and legal support, public administration, implementation of rights, legal mechanism, market economy, demopolization, state intervention.

Постановка проблеми. Ефективність захисту та рівень розвитку конкуренції в Україні значною мірою залежить від ефективності проведення державної політики за широким спектром напрямів: від макроекономічної політики, створення сприятливого інвестиційного клімату, включаючи розвиток фінансової та податкової системи, зниження адміністративних та інфраструктурних бар'єрів, до захисту прав громадян та національної політики.

Сучасний період виявився явно недостатнім для створення нормальних умов розвитку конкуренції, що проявляється в даний час в існуванні негативних наслідків пере-

ходу від адміністративно-командних до ринкових методів регулювання економіки, у тому числі надмірної монополізації більшості її галузей, порушень конкуренції з боку органів державної влади.

Важливість поглибленого вивчення адміністративно-правового забезпечення захисту конкуренції в Україні зумовлена необхідністю дослідити і дати наукову оцінку затвердженим в даний час тези про забезпечення розвитку ринкових відносин при значному ослабленні ролі держави в економіці і соціальній сфері. Слід врахувати, що захист конкуренції відноситься до числа форм

державного втручання в економіку, необхідність, глибина проникнення і ефективність якого завжди викликали критику з боку не лише практиків, а й науковців різних галузей знань. Проблема полягає в необхідності мінімізувати негативні наслідки, пов'язані з антимонопольним регулюванням, забезпечивши за допомогою відповідних адміністративно-правових механізмів при цьому як ефективний захист конкуренції, так і гармонійний розвиток економіки країни. Необхідно точно з'ясувати в яких сферах і наскільки держава може собі дозволити відійти від прямого адміністрування і використовувати інші методи, в першу чергу економічні, без шкоди для ефективності та цілісності державного управління. Рівень втручання держави в економіку повинен, з одного боку, забезпечити високу якість державного управління, а з іншого боку, не допустити безконтрольність об'єктів управління.

В даний час, незважаючи на активні зусилля антимонопольних органів щодо створення нормальних умов для розвитку конкуренції на товарних ринках, відсутня узгодженість дій всередині системи виконавчої влади, необхідна для ефективного вирішення завдань антимонопольної політики. Розбіжність відомчих інтересів органів державного управління в області захисту конкуренції перешкоджає синхронічному зниженню економічної концентрації на різних товарних ринках. Негативно позначаються на конкуренції дії органів державної влади при проведенні закупівель для державних потреб. Особливо актуальним наукове дослідження проблем адміністративно-правового захисту конкуренції стає у зв'язку з необхідністю створення сприятливого інвестиційного клімату в країні, що передбачає формування відповідного міжнародним стандартам інституційного середовища, в тому числі інститутів захисту конкуренції.

Дослідження проблем адміністративно-правового забезпечення захисту конкуренції пов'язане з суттєвими методологічними та практичними труднощами. З цілого ряду концептуальних проблем зберігається різноманіття точок зору, що стосуються понятійного апарату. У близькі за значенням терміни часом вкладається різний зміст. Відсутність єдиної термінології і однакового тлумачення базових категорій, у тому числі нормативних, на практиці призводить до різних оцінок, різноплановості і нескоординованості дій суб'єктів захисту конкуренції між собою.

Актуальність дослідження полягає ще й у тому, що розробкою проблеми в Україні переважно займалися представники більшою мірою економічної теорії, а не вчені-правознавці, і ще меншою мірою – представники науки адміністративного права.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблеми адміністративно-правового забезпечення прав громадян приділялась увага науковців різних галузей знань. Серед вчених-юристів, які займалися дослідженням цієї проблематики, можна відзначити роботи О. Бандурки, О. Бакалінської, В. Галуцька, О. Дрозда, Т. Коломоєць, Т. Харчук. Окремі аспекти публічного адміністрування в сфері захисту конкуренції вивчали: Ю. Битяк, О. Безух, Ю. Журик, С. Кузьміна, Д. Павлов, О. Скакун, О. Швайка С. Шкляр, І. Шуміло.

Враховуючи динамічність адміністративного законодавства, а також досить швидкі темпи розвитку конкурентних відносин, багато наукових положень частково втратили свою актуальність. Таким чином, цілком обгрунтовано можна говорити про те, що сьогодні необхідним стає системне і фундаментальне дослідження теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних з адміністративно-правовим забезпеченням захисту конкуренції, на основі новітніх адміністративно-правових засад.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є комплексний аналіз адміністративно-правового розуміння діалектичного взаємозв'язку конкуренції та монополії у сфері забезпечення прав і свобод громадян та його генезису.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку суспільства є історією боротьби конкуренції та регулювання, перетворення вільної конкуренції в ході її монополізації та одержавлення – в конкуренцію регульовану. Фактично, це історія розвитку регульованої конкуренції.

При цьому слід мати на увазі, що регулювання включає в себе не тільки публічне, а й монополістичне адміністрування, оскільки монополістичне і державне адміністрування є різними, але не ізольованими один від одного видами регулювання.

Що ж стосується власне втручання держави в економіку, то це не прикрі епізоди, які постійно порушують чистоту ліберальних теорій, а виважена економічна політика, необхідність якої на перехідному етапі доведена досвідом більшості промислово розвинених країн.

Поняття «конкуренція» походить від латинського слова «concurrentia» (бігти разом, відповідати, досягати рівності). У найзагальнішому вигляді під конкуренцією розуміють суперництво (змагальність) в певній області людської діяльності між окремими особами, які прагнуть до однієї мети [5, с. 46].

Більш загальною категорією по відношенню до конкуренції є поняття «змагання». Якщо феномен змагання, що народжується кооперацією праці, виявляється вже в первісному суспільстві, то конкуренція – продукт товарного виробництва, точніше кооперації праці в умовах товарного виробництва. Змагання як таке, – явище, притаманне всім формаціям, що впливає з самого факту спільної трудової діяльності людей [5, с. 155].

Конкуренція в господарському житті виникла зі зміною феодального способу виробництва на капіталістичний. Певною мірою вона існувала і в попередніх формаціях, не пронизуючи при цьому всі сфери життя суспільства. На перших етапах розвитку капіталізму конкуренція була антиподом, противагою монополії, що існувала при феодалізмі у формі різних цехових обмежень.

З утвердженням в епоху початкового накопичення капіталу принципу свободи торгівлі і промислу конкуренція була формально вільною, тобто позбавленою різного роду обмежень. У цю епоху спостерігався бурхливий розвиток конкуренції при повній відсутності регулюючої ролі держави.

Термін «вільна конкуренція» слід приймати з відомою часткою умовності, оскільки навіть в ту епоху конкуренція була обмежена як залишками колишніх господарських укладів, так і перешкодами, які споруджував один підприємець в боротьбі з іншим. Відносна свобода конкуренції між підприємцями була можлива внаслідок відсутності прямого державного регулювання економіки в епоху промислового капіталізму.

При цьому термін «вільна конкуренція» не повинен змішуватися з економічними поняттями «чистої» або «досконалої» конкуренції. Цей термін визначає конкуренцію, яка не тягне за собою заборону законом практику, таку як розділ ринків або бойкот будь-якого підприємства [4, с. 301].

Конкуренція – поняття досить багатозначне, а її прояв є різноманітним. Це перш за все суперництво між підприємцями заради отримання максимального прибутку. Разом з тим конкуренція виступає в якості організуючого ринку фактору, механізму реалізації його законів, «...оскільки в суспільстві товаровиробників, які обмінюються своїми товарами, конкуренція приводить в дію властивий товарному виробництву закон вартості, вона цим самим здійснює таку організацію і такий порядок суспільного виробництва, які є єдино можливими за даних обставин».

Вільна конкуренція була тим наріжним каменем, на якому ґрунтувався капіталістичний спосіб виробництва. Знаменита фраза «Laissez faire, laissez passer» (надайте (людям) робити свої справи, надайте (справам) йти своїм ходом) стала гаслом свободи торгівлі і невтручання держави в економіку [5, с. 160].

Однак з часом така повна свобода підприємництва стала тяжкою і невідгодною для всіх підприємців, оскільки окремі підприємці в конкурентному запалі стали застосовувати недозволені або надмірно жорсткі прийоми конкурентної боротьби, що перевертають самі принципи вільної конкуренції. Назріла необхідність у правовому регулюванні методів і засобів ведення конкуренції з тим, щоб уберегти від дезорганізації товарно-грошові відносини.

Посягання на принципи вільної конкуренції, їх збочення отримало назву «недобросовісної конкуренції». Отже право на захист від недобросовісної конкуренції виникло в певний історичний період розвитку суспільства і являє собою результат публічного адміністрування конкурентних відносин на ринку з метою впорядкування і в кінцевому рахунку – збереження ефективності виробничих відносин [4, с. 368].

Саме поняття «недобросовісна конкуренція» з'явилося у Франції в першій половині XIX століття. Ним стали оперувати суди з метою захисту інтересів підприємців, які вступили в конкурентну боротьбу на ринку, які терпіли збитки від нелояльних дій їх нерозбірливих в засобах колег. Таким чином, Французькі суди, ґрунтуючись на загальних нормах цивільного права, розробили позов про припинення недобросовісної конкуренції. Відправною точкою при цьому були міркування про порушення моральних норм, правил професійної етики торговця або промисловця «чесних», «лояльних» або «добрих» звичаїв підприємницької діяльності. З самого початку право на захист від недобросовісної конкуренції розвивалося як інститут, що стоїть на сторожі інтересів підприємців-конкурентів. Іншими словами, на початковому етапі розвитку адміністративного права на захист від недобросовісної конкуренції суб'єктами охорони виступали лише конкуренти (індивідуальні підприємці, фірми, спілки підприємців), інтереси широких кіл громадськості при цьому ігнорувалися.

Деякі вчені охоче порівнюють регулювання конкурентних відносин з правилами спортивних змагань або з гонитвою за клієнтурою на ринку [1; 8]. Добросовісна конкурентна поведінка може бути визначена відповідно до правил гри за допомогою конструктивних зусиль, з урахуванням природних умов ринку. Навпаки, недобросовісна конкуренція визнається винною поведінкою, яка не дотримується правил гри.

Крім того, бурхливий, неконтрольований розвиток конкуренції призвів до перших криз перевиробництва, до значного падіння цін на продукцію, що випускається.

Як вказується в літературі, перші картельні угоди англійських власників кам'яновугільних копій, що відносяться ще до XVIII ст. були викликані саме тим, що надмірна конкуренція знизила ціни на вугілля нижче витрат виробництва [8].

Подібні процеси розвивалися і в інших країнах. Так у США виникнення картельних угод відноситься до моменту кризи перевиробництва, що настала після підйому 1860 р. картелі в галузі залізничного транспорту в Австро-Угорщині виникли після падіння цін у 1876 р. [1].

Продовжуючи свою думку, Т. В. Харчук пише: «...у перших стадіях конкуренція благотворна, оскільки вона розвиває і вдосконалює виробництва, видаляє з поля бою все нежиттєздатне, збільшує споживаність продуктів тощо, але в останніх своїх стадіях вона діє руйнівно і розоряє не тільки власників підприємств, але і навколишнє населення, що знаходиться в економічній залежності від місцевої промисловості». Ця остання стадія розвитку конкуренції характеризується крайнім падінням цін і збитковістю виробництва, що і спонукає конкуруючих, за відсутністю іншого виходу, об'єднуватися в синдикати [8].

Таким чином, в тих галузях виробництва, в яких конкуренція відрізнялася найбільшою інтенсивністю і жорсткістю, швидше за все створювалися монополістичні угоди підприємців, спрямовані на повне її виключення.

Оскільки виникнення монополістичних угод було викликане падінням цін, що не давали можливості подальшого виробництва, то зрозуміло, що результатом цих угод було підняття цін. Звідси виник природний протест громадської думки проти таких монополістичних спілок. Це був перший шок громадськості, викликаний проявом монополізму.

Надалі у історичному розвитку вільна конкуренція ери промислового капіталізму породила концентрацію і централізацію капіталу, що призвели до утвердження на ринку монополій, а в деяких випадках до їх повного панування. Конкуренції став загрозувати новий, ще більш могутній супротивник, перемога якого означала б повне усунення конкуренції в капіталістичному суспільстві. Але повна перемога монополізму означала б усунення ринку, товарно-грошових відносин і, в кінцевому рахунку, капіталістичного суспільства у відомій нам формі. Крім того, стали проявлятися негативні наслідки монополізму в цілому (соціальна напруженість в суспільстві, розорення дрібних і середніх підприємців, тенденція до застою в сфері технічного прогресу тощо). Панування монополій вельми негативно впливало на господарське життя, оскільки обмежувало свободу конкурентів і завдавало шкоди широким колам споживачів.

Внутрішнє протиріччя капіталістичного способу виробництва проявилось в конфлікті таких принципів, як свобода конкуренції і свобода підприємницької діяльності (свобода договору). Однак монополія, що розвинулася з конкуренції, не може повністю усунути останню, між ними існує діалектичний взаємозв'язок.

Переплетення конкуренції і монополій, охоплюючи все світове господарство, викликало крайнє загострення всіх його протиріч, які ставали небезпечними для існування самого капіталістичного суспільства. В першу чергу це відносилось до витрат надмірної монополізації господарського життя.

Одночасно з цим посилювалося державне втручання в економіку. Крім виконання функції власника підприємств держава стала регулювати ринкові відносини в суспільстві. Знову назріла необхідність втручання держави в конкурентні відносини з метою їх адміністративно-правової регламентації та збереження як таких, захисту від повного витіснення монополіями. Вперше таке регулювання виникло в США і Канаді в кінці XIX століття (анти-трестівське законодавство) і було спрямоване проти надмірної монополізації господарського життя.

Як відомо, адміністративне антимонопольне законодавство США за традицією іменується «анти-трестівським», так як трести як вид монополістичних договорів картельного характеру були широко поширені в США в кінці XIX – початку XX ст.

Поява в США в кінці XIX ст. адміністративного анти-трестівського законодавства було реакцією на руйнівний вплив монополій на економіку країни, на невдоволення малих і середніх підприємств диктатом великих фірм.

Прийняття анти-трестівського законодавства в США ознаменувало остаточний спад ери вільної конкуренції і початок епохи прямого втручання держави в економіку. Воно стало наслідком витіснення вільної конкуренції на ринку і утворення монополій, які ставлять на місце вільної конкуренції цін монополістичну конкуренцію з її специфічними засобами боротьби. Державно-монополістичний капіталізм, що виражається в зрощуванні монополій з буржуазною державою, прийшов на зміну промисловою капіталізму. Процес заміни вільної конкуренції монополіями супроводжувався створенням спеціальних методів адміністративно-правового регулювання діяльності підприємств у промисловості, фінансовій та торговельній сферах [8].

Разом з тим слід зазначити, що анти-трестівське законодавство не є першою спробою регулювання конкурентних відносин в історії розвитку конкуренції. Як зазначалося раніше, вперше вона була зроблена в першій половині

XIX століття в рамках Французької судової практики про припинення недобросовісної конкуренції, коли назріла необхідність в адміністративно-правовому регулюванні методів і засобів ведення конкуренції з тим, щоб уберегти від дезорганізації товарно-грошові відносини.

Перший антитрестівський закон був прийнятий в штаті Алабама в 1883 р. Потім антитрестівський закон загального характеру приймається в штаті Канзас. У 1889-1890 р.р, аналогічне законодавство було прийнято в Мені, Північній Кароліні, Теннессі, Мічигані, Південній Дакоті, Кентуккі, Міссісіпі.

Прийняття антитрестівського законодавства багатьма штатами сприяло розробці відповідних законів на федеральному рівні. У 1890 р. прийнято закон Шермана («Закон, спрямований на захист торгівлі і промисловості від незаконних обмежень і монополій»), що поклав початок антитрестівському адміністративному законодавству США. Головна його особливість – це формальна заборона монополій, яка надає йому більш жорсткого характеру у порівнянні із законодавствами інших країн. У 1914 р. у розвиток загальних положень Закону Шермана були прийняті Закон Клейтона («Закон, що доповнює існуючі закони проти неправомірних обмежень і повноважень») і Закон Про Федеральну Торгову Комісію («Закон, прийнятий з метою утворення Федеральної Торгової Комісії, визначення її повноважень і обов'язків»). Ці три нормативні акти склали основу антитрестівського адміністративного законодавства США.

Як впливає з вищевикладеного, на певному щаблі розвитку суспільства на зміну вільної конкуренції прийшла монополія, що є противагою, антагоністом конкуренції. Цей термін (поряд з іншими, пов'язаними з ним термінами) також вимагає пояснень, оскільки його трактування є неоднозначним.

Сам термін «монополія» (від грецького *μονῶλε* – єдиний продавець) означає виключне (монопольне) право продажу в будь-якій сфері діяльності. Монополія являє собою виключне право продажу [4, с. 265].

Найчастіше під монополією розуміють велику фірму, що займає лідируюче положення в будь-якій галузі виробництва. Монополія, як великі фірми, що об'єднують кілька підприємств і досягають завдяки цьому монопольного становища на ринку певного товару або групи товарів, потенційні носії монополізму. Не секрет, що великі монополії – потенційні носії монополізму. Однак не завжди велика монополія може займати монопольне становище на ринку або займатися на ньому монополістичною діяльністю. Бувають випадки, коли середнім або навіть дрібним фірмам, завдяки своїй винятковості вдається займати монопольне становище на будь-якому сегменті ринку, тобто бути монополістом і користуватися плодами своєї монополії.

Монополія – це ситуація на ринку, коли окрема фірма є єдиним виробником або продавцем товарів (послуг), які не мають замінників, і внаслідок цього може контролювати випуск (продаж) товарів (послуг) всієї галузі.

Термін «монополізм» має двоякий сенс. У першому випадку, що характеризується пануванням на ринку товарів (послуг) одного виробника (продавця), поняття «монополізм» зливається з поняттям «монополія».

У другому випадку мова йде про дії на ринку виробника (продавця) товарів (послуг), спрямованих на усунення конкуренції, встановлення домінуючого становища на цьому ринку. Дану ситуацію можна порівняти з поняттям «монополістична діяльність» [5, с. 200].

Отже, терміни «монополія», «монополізм» і «монополістична діяльність» взаємопов'язані і часто використовуються як синоніми. Так, в літературі вказується, що «... нас в першу чергу цікавлять монополії, монополізм як певний тип економічних відносин, що дає можливість будь-кому з учасників цих відносин нав'язувати власну волю оточуючим, як своїм контрагентам, так і суспільству в цілому».

Представляється також доцільним піддати аналізу понятійний апарат, який використовується в області конкуренції і монополії, під кутом зору економічної науки, оскільки її висновки необхідні для правильного тлумачення положень антимонопольного законодавства з адміністративно-правових позицій.

В економічній літературі накопичено величезний матеріал, що стосується ринкових структур і видів конкуренції, а також типів ринків і теорії ціни.

При всьому різноманітті класифікацій ринкових структур і форм конкуренції можна виділити основні їх види: між «досконалою» конкуренцією і абсолютною монополією, де конкуренція не існує вже в силу самого визначення, лежить широке поле «недосконалої» конкуренції (дуополя, олігополя, монополістична конкуренція).

Є й інші принципи класифікації видів конкуренції, наприклад, виходячи з характеру поведінки продавця або покупця, які на практиці не знайшли широкого застосування.

Підводячи підсумки вищевикладеному можна стверджувати, що сучасна економіка являє собою складне переплетення конкурентних і монопольних начал. Різкого розмежування монополії і конкуренції не існує. Конкуренція і монополія – це різні аспекти будь-якої ринкової ситуації, які можуть співіснувати в різних поєднаннях і ступенях. Кожен виступаючий на ринку продавець має більшу або меншу ступінь монопольної влади, проте влада кожного такого монополіста обмежена конкуренцією.

В даний час, після стабілізації світового ринкового господарства, протиріччя між конкуренцією і монополією не носить настільки гострого, всеосяжного характеру [6].

Конкурентна боротьба між найбільшими фірмами – це форма існування монополістичного капіталу, гарантія проти встановлення монополістичного панування. У цьому сенсі конкуренція і монополія не тільки виключають один одного, але просто невіддільні.

Як свідчить практика, конкуренція орієнтує підприємців на досягнення максимальних результатів, оскільки дозволяє оптимізувати вирішення поставлених завдань, тобто вирішити їх з найкращими результатами при мінімальних витратах. Конкуренція дозволяє виявити тих підприємців, які опинилися у вигірному становищі і змогли домогтися кращих у порівнянні з іншими результатів.

Адже по суті ринок – це насамперед механізм оцінки результатів праці та розподілу за результатами праці.

До переваг монополії можна віднести великомасштабний характер виробництва, що передбачає ведення планового господарства в рамках монополії, ефективність виробництва, що дозволяє отримувати надприбуток.

Про негативні риси монополії написано дуже багато. До основних таких рис можна віднести наступні: встановлення високих цін; невідповідність попиту і пропозиції; розтрата ресурсів суспільства.

Як вказується в літературі, конкурентні відносини посилюють такі фактори: відносно підвищення ефективності малих і середніх фірм в порівнянні з великими; диверсифікація виробництва у великих фірм; збільшення числа конкурентів в загальній обстановці економічного зростання; лібералізація міжнародної торгівлі, регіональної інтеграції, поява нових світових центрів розвитку; проведення державними органами політики заохочення конкуренції і протидії монополізму.

У свою чергу, монополістичні відносини посилюються внаслідок:

- прискорення концентрації капіталу в умовах швидкого зростання транснаціональних корпорацій;
- посилення диференціації продукції на підставі зростання доходів, підвищення потреб суспільства, прискорення науково-технічного прогресу;
- підвищення витрат на науково-дослідні роботи в наукомістких галузях;
- ускладнення галузевої структури виробництва.

Тому монополія, як соціально-економічне явище, що є продуктом тривалої еволюції продуктивних сил і процесу усупільнення економіки, носить неминущий і незворотний характер.

Монополістична конкуренція в її сучасних формах і масштабах володіє величезною життєвою силою, але вона явно не є самоналагоджувальним механізмом і потребує державного регулювання, яке практикується на заході в надзвичайно розвинених, різноманітних, гнучких формах, диференційованих по регіонах, галузях, видах діяльності [6].

Науково-технічний прогрес прискорив через посередництво інтернаціоналізації виробництва дві протилежні тенденції в системі організації світового господарства – до монополії (з її елементами регулювання ринку, в тому числі і державного регулювання) і до конкуренції.

Розвиток системи організації світового господарства – не прямолінійний, а скоріше коливальний, маятниковий процес, що характеризується не тільки поступальним, а й поворотним рухом. Цей процес виражається в циклічній зміні політико-економічних курсів різних держав, що дотримуються ринкових основ господарювання.

Ринковому господарюванню довелося пройти кілька етапів, протягом яких воно змінювало свій вигляд. Той факт, що кожен наступний етап був менш тривалим і завершувався швидше – відображало прискорення політико-економічного розвитку суспільства. Але загальним при цьому було те, що на кожному етапі превалювала певна тенденція – або до монополії, або до конкуренції.

Перехід України до ринкової економіки відображає усвідомлення того, що незважаючи на багато недоліків ринок все ж вирішує проблеми більш ефективного використання ресурсів в економіці [7].

За загальноприйнятим визначенням, ринковий механізм – це спосіб координації між попитом і пропозицією по горизонталі. Ринковий механізм передбачає свободу підприємницької діяльності, в рамках якої товаровиробник вирішує сам, що, як і для кого він буде виробляти.

Як відомо, однією з головних функцій держави в сучасній ринковій економіці є вплив на загальні умови господарювання через грошово-фінансову політику, так звані макроекономічні регулятори, які проявляються в діях держави щодо формування грошової маси, збору податків і визначення бюджетних витрат. Слід підкреслити, що використовувані в промислово розвинених країнах прийоми згаданого вище монетаристського макрорегулювання економіки засновані на дії ефективних конкурентних механізмів ринкового самоналаштування [11].

Однак ринкове самоналаштування в українських реаліях (падіння попиту, постійний спад виробництва і надбір податків, відсутність у підприємств інвестиційних

ресурсів, розвиток бартерних відносин тощо) практично неможлива. У більшості галузей виробництва вона залишилася чисто теоретичною. Демоніполізація вертикальних економічних структур в Україні не була доповнена створенням структурних основ конкурентного ринку, всемірним заохоченням конкуренції у всіх сферах господарства, зміцненням соціальної бази антимонопольної політики. Так, наприклад, суми, що виділяються на розвиток малого і середнього підприємництва на 2-3 порядки нижче тих, які могли б привести до шуканого результату. Відсутні також пільгове оподаткування та інвестиції у створення дублюючих (конкуруючих) виробництв [10].

Стан конкурентного середовища на ринку можна назвати задовільним тільки в сфері роздрібно торгівлі, громадського харчування, платних послуг населенню, в будівельній індустрії.

Згадані вище негативні моменти сприяють зростанню соціальної напруженості в суспільстві, що загрожує можливістю повної відмови від ринкових перетворень, а також безповоротної втрати потенційно конкурентоспроможних галузей економіки.

У надзвичайній ситуації неминучим є повернення до державного втручання в економіку країни. Не виключається можливість повної або часткової націоналізації підприємств, які заборгували бюджету, відновлення державної монополії на виробництво і реалізацію алкоголю, тютюну, цукру, дорогоцінних металів, введення заходів протекціоністського захисту вітчизняних виробників. У цих умовах конкурентне середовище в економіці країни буде звужуватися на користь монополізму, більшою мірою державного монополізму, до тих пір, поки оздоровлення макроекономічної ситуації не почне приносити плоди на мікроекономічному рівні, тобто в конкретних галузях і секторах економіки.

Висновки. Слід визнати, що радикально-ліберальний «стрибок» в конкурентний ринок в Україні не вдался. Держава не змогла забезпечити адміністративно-правові механізми оптимального поєднання монополії і конкуренції, балансу інтересів господарюючих суб'єктів, споживачів і всього суспільства в цілому. Створення в Україні ефективного монополітно-конкурентного середовища відкладається на невизначений час. В Україні утворився нестабільний, деформований ринок (в його легальній частині) з переважанням монополістичних структур. Формування національного конкурентного ринку, як основи єдиної системи відтворення, – одне з пріоритетних завдань Української держави. При чому основними засобами досягнення зазначених позицій нам уявляються адміністративно-правові механізми забезпечення захисту конкуренції, а це створює підґрунтя до більш поглиблених досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакаліньська О. О. Проблеми і перспективи розвитку конкурентного законодавства України. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 17-21.
2. Іванишук А. А. Адміністративно-правове забезпечення судової влади в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 38 с.
3. Ігонін Р. В. Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат*. 2011. № 1. С. 36-40.
4. Конкуренція. Юридична енциклопедія / ред. кол. Ю. С. Шемшученко. Київ. Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3. 792 с.
5. Конкуренція. Українська мала енциклопедія / проф. Є. Онацький., кн. VI. Літери Ком, 2005. Т. 3. 703 с.
6. Офіційний веб-сайт Антимонопольного комітету України. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/84960> (дата звернення: 09.08.2019).
7. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 02.03.2019).
8. Харчук Т. В. Етимологічні та правові засади тлумачення сутності конкуренції. *Галицький економічний вісник*. 2016. № 2 (51). С. 61-69.
9. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (дата звернення: 02.03.2019).
10. Про обмеження монополізму та захист від недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності : Закон України від 18.02.1992 № 2132-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-12> (дата звернення: 04.04.2019).
11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо оцінки впливу нормативно-правових актів та проєктів на конкуренцію : наказ Антимонопольного комітету України від 14.11.2017 № 117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0117226-17/conv> (дата звернення: 11.03.2019).